

НАЗВИ ДЕТАЛЕЙ І ЧАСТИН ГУЖОВОГО ТРАНСПОРТУ В ГОВІРКАХ ЧЕРКАЩИНИ

У статті здійснено системний опис назв деталей і частин гужового транспорту в говірках Черкащини, проаналізовано репертуар, структурну організацію номенів у межах мікропарадигм. Виокремлено релевантні й нерелевантні диференційні ознаки, за якими протиставлені репрезентанти аналізованих сем. Розглянуто походження досліджуваних назв, поширення номенів у діалектах української мови й сусідніх слов'янських мов. У розвідці звернено увагу на особливості функціонування найменувань деталей і частин транспортних засобів у мовленні респондентів старшого й середнього віку. До центру належить відносно стала частина лексики, відома респондентам усіх вікових груп; до периферії – мовні одиниці, які вийшли з ужитку, а також найменування, що відтворюють нові тенденції в словниковому складі досліджуваних говірок. Лексичний матеріал засвідчує активні семантичні процеси, що відбуваються в межах ТГЛ найменувань транспорту і його частин у говірках с. Квітки Корсунь-Шевченківського р-ну й с. Валява Городищенського р-ну Черкаської обл. на тлі українського діалектного континууму та літературної мови. Найчастіше засвідчено розширення значення через виникнення нової семми та перенесення семантики внаслідок метафоризації, звуження семантичної структури загальноновживаних лексем; побутування назв, утворених від однієї основи за допомогою різних формантів.

Ключові слова: найменування транспорту і його частин, говірки Черкащини, тематична група лексики, лексико-семантична група, диференційна ознака, мотив номінації.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що діалектна лексика тривалий період є об'єктом лінгвістичних розвідок, українська діалектологія має чимало лакун. Вирішення актуальних завдань лінгвістики можливе лише після сформування належної емпіричної бази діалектної лексикографії та лексичної ареалогії. Системне вивчення словникового складу говірок передбачає докладну увагу до всіх тематичних груп лексики (ТГЛ) та до взаємозв'язків між ними. У лексичній макросистемі української діалектної мови одне з чільних місць посідає лексика на позначення транспорту і його частин, яка є кількісно чисельною, розгалуженою за складом, активно вживаною й тісно пов'язаною з побутом і культурою діалектоносіїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Починаючи з другої половини ХХ ст., активізувалися дослідження лексики за тематичними (ТГЛ) й лексико-семантичними групами (ЛСГ). Склад і специфіку формування ТГЛ на позначення транспорту і його частин, особливості формальної й семантичної структури номенів представлено в наукових розвідках Л. І. Масленникової [1], М. В. Никончука й О. М. Никончука [2], Р. Л. Сердеги [3], Г. Шкурко [4]. Назви транспорту і його частин як складники діалектної лексики різних мовно-територіальних утворень української мови репрезентовано в працях В. С. Ващенка [5], І. О. Варченка [6], Й. О. Дзензелівського [7], Г. П. Краєвської [8]. Вищезазначені найменування проаналізовані в ареалогічному аспекті (С. Ф. Довгопол [9]), етимологічному (М. С. Глушко [10]), етнографічному (Ф. Вовк [11]), історичному (Н. Л. Осташ [12], Т. О. Гонтар [13]). Поширення назв транспорту, зокрема найменувань

возів за їх призначенням, зображено в Атласі української мови [14, I, к. 297]. Як засвідчує аналіз наукової літератури, найменування транспорту і його частин стали об'єктом різнопланових досліджень, однак докладного системного вивчення цієї ТГЛ у правобережних середньонадніпрянських говірках Черкащини не було, у чому полягає новизна й актуальність нашої розвідки.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз найменувань деталей і частин гужового транспорту, з'ясувавши склад, особливості системної організації, походження та функціонування зазначених назв у двох говірках Правобережної Черкащини. Об'єктом дослідження стала лексика на позначення транспортних засобів і їх частин, засвідчена впродовж 2007–2014 років у живому діалектному мовленні носіїв правобережних середньонадніпрянських говірок с. Квітки Корсунь-Шевченківського р-ну (Кв) та с. Валява Городищенського р-ну Черкаської обл. (В), а також репрезентована в діалектних словниках та Атласі української мови.

Виклад основного матеріалу. Найменування транспорту та його частин становлять багату лексико-семантичну підсистему, що охоплює кілька лексико-семантичних груп (ЛСГ) з різномірною структурною організацією. ЛСГ назв деталей і частин транспортних засобів складається з окремих мікрогруп. Складну й розгалужену мікрогрупу найменувань деталей воза в досліджуваних говірках репрезентують лексеми на позначення: 1) кузова і його частин; 2) тягової частини; 3) ходової частини.

Так, семема 'верхня частина воза' в обох досліджуваних говірках репрезентована лексемою /кузов/. Залежно від ДО «конструкція» і «матеріал виготовлення» розрізняють /кузов 'верхня частина візка на дерев'яних колесах, призначеного для перевезення пасажирів' та шарабан 'верхня частина каруци, візка на гумових колесах, призначеного для перевезення пасажирів': шарабан він /т'іл'ки дл'а каруци (Кв). Лексеми /кузов вважають запозиченням з російської мови, де вона функціонує зі значенням «кошик» [15, III, с. 126]. Номен шарабан відомий в інших говірках української мови: степових 'ящик на возі' [16, с. 77], подільських 'циганський віз із критим верхом' [8, с. 4], поліських 'поганий, роз'їжджений, розбитий віз', 'повозка із скринєю для перевезення сипких речовин' [2, с. 27]; а також у російській, білоруській, болгарській мовах, польське szaraban 'легкий однокінний візок, кабріолет' – запозичення з французької мови [15, VI, с. 380].

Верхня частина традиційного воза, кузова, складається з дощок, найменування яких протиставлені за ДО «розташування». Так, сема 'нижня дошка у возі або гарбі' в досліджуваних говірках представлена лексемою дно і її словотвірним варіантом днище. Обидві назви функціонують як дублети. У говірці с. Валява Городищенського р-ну на позначення аналізованої семи засвідчено слово во/зовн'а, що є синонімом до номенів дно // днище й не виявляє щодо них ніякої семантико-стилістичної диференціації. Засвідчено розширення семантичної структури лексеми во/зовн'а: у говірці с. Квітки Корсунь-Шевченківського р-ну вона репрезентує сему 'місце для стоянки або ремонту возів': це / де с'тавл'ат' во/зи на х'верм'і. У словнику за ред. Б. Д. Грінченка ця назва відома зі значенням «экипажный сарай; въ сельскомъ хозяйствѣ: сарай для возовъ и земледѣльческихъ орудій» [17, I, с. 248]. З ідентичною семантикою лексеми во/зовн'а, во/з'івн'а фіксують у всіх говірках української мови, а також у російській, білоруській, польській мовах [15, I, с. 344–345].

Сема 'полудрабок, одна з двох бічних частин кузова воза' в обох досліджуваних говірках реалізована лексемою борт. Назви полудрабка розрізняють за ДО «особливості конструкції», «призначення воза»: борт 'одна з двох бічних частин кузова воза, призначеного для перевезення пасажирів' (Кв, В) : драбина (В), драбини (Кв) 'одна з двох бічних частин кузова воза, призначеного для перевезення вантажів': у каруци во/на називаєц'а борти, а у гарбі і /воза називаєц'а драбини (Кв). Однотипно представлена в досліджуваних говірках назва однієї з двох рейок, що мають петлі на кінцях і з'єднують угорі полудрабки воза спереду і ззаду – крижівниці'а. Цей полісемічний номен відомий і в інших говірках української мови, причому кожне зі значень не втратило інтегральної ознаки – відношення до

перехрещених частин чого-небудь, хреста: *крижак* ‘рибальський сак; верх, будка візка’, *крижалниця* ‘хлястик’; ‘у возі рейки, які скріплюють полудрабки спереду і ззаду’ – у поліських говірках [18, с. 27], *крижик* ‘частина кінської зброї, що лежить уздовж хребта’, *крижівниця* ‘хлястик в одязі’ – у степових [19, с. 83], *крижівниця* ‘передня і задня дошка у возі, що з’єднує полудрабки’ – у гуцульських [20, с. 105], *крижівниця* ‘вузька смужка тканини, пришита чи пристебнута ззаду на талії верхнього одягу; хлястик’, ‘дошка або брус, що з’єднує вгорі полудрабки воза’, ‘дошка, яка з’єднує бічні частини дитячого ліжечка’ – у говірках середньонадніпрянсько-степового порубіжжя [21, к. 57].

Назви поперечної планки в полудрабку воза в досліджуваних говірках відмінні лише на фонетичному рівні: *шч’а/бел*’ (Кв), *шча/бел*’ (В). Конструктивно щаблі бувають різні, але така диференціація в мовленні респондентів не виявлена.

Сему ‘передня частина воза’ репрезентують лексеми *передок*, *нос*, *носок*, а сему ‘задня частина воза’ – *задок*, *корма*. Лексеми *передок*; *нос*; *носок* в обох досліджуваних говірках функціонують як синоніми. Натомість лексеми *задок*; *корма* як синоніми існують лише в говірці с. Валява Городищенського р-ну. Лексема *корма* в говірці села Квітки репрезентує ще й сему ‘задня частина корпусу корабля, судна’.

Окрему мікрогрупу в складі аналізованої ЛСГ утворюють найменування деталей тягової частини воза. Вони розрізняються за формою, призначенням, матеріалом виготовлення, але виявляють спільну інтеграційну ознаку: передавання тягової сили возу. Сему ‘міцна жердина, за допомогою якої подовжується віз’ репрезентує лексема *розвора*. Реалії протиставляють за матеріалом виготовлення, призначенням, але ці відмінності існують лише у свідомості інформантів й у досліджуваних говірках не виявлені: *розвора во/на і до* *к’ін:ого* */воза і до гар/би* (Кв). Також відбулося розширення семантичної структури лексеми *розвора* внаслідок метафоричного перенесення назви з частини предмета на ціле: крім зазначеної, вона реалізує сему ‘розворений віз, подовжений розворою для перевезення довгих колод, дощок і т. ін.’, репрезентуючи таким чином зв’язки ЛСГ назв транспортних засобів із ЛСГ назв деталей і частин транспортних засобів. Номен *розвора* ‘довгий віз для перевезення лісоматеріалу’ відомий у подільських говірках [8, с. 4]; номінації *розворина*, *розвора*, *разорка* на позначення воза репрезентовані в АУМ [14, I, ком. № 297]. У лексикографічних джерелах кінця ХІХ – початку ХХ ст. найменування *розвора* реалізує значення «шесть для удлиненія воза» [17, IV, с. 36]. Похідні від кореня *-ві(о)р-* зі значенням ‘задні сніці’ функціонують у бойківському діалекті *розвора*, *розвірка* [22, II, с. 182], з семантикою ‘жердина для подовження воза’ – у поліських говірках *звора*, *свора*, *проворина*, закарпатських *лузвора*, *розворина* ‘тс’; у російській мові *разворы* ‘п’яла, розпірки, стріли’, польській *rozvora* ‘розвора, розпірка’, чеській *rozvora* ‘довга жердина, що з’єднує передню і задню частини воза’ [15, V, с. 107].

До мікрогрупи найменувань деталей тягової частини воза належать назви скріплювальних елементів. ДО «призначення» вплинула на протиставлення сем ‘стрижень, що вертикально скріплює весь передок воза з розворою’: ‘залізний стрижень, що скріплює задню частину воза з розворою’, реалізоване лексемами-опозитами *шворен*’: *п’ідгерст’а* (Кв), *сворен*’: *п’ідг’ірт’а* (В). Ці деталі різні як за конструкцією, так і за матеріалом виготовлення, однак відмінності існують у свідомості інформантів й у досліджуваних говірках не представлені на мовному рівні. Слово *шворен* ‘кріпильна деталь у вигляді стержня’ відоме в бойківських [22, II, с. 209] та в гуцульських – *швара* ‘трос’, ‘міцний шнурок’ [20, с. 215] говірках. Номен *п’ідгерст’а* у словнику за ред. Б. Д. Грінченка репрезентований зі значенням ‘часть воза: крѣпкая жердь, одинъ конецъ которой прикрѣпленъ къ нижнему концу шворня, а другой къ задней оси; онъ охраняетъ шворень отъ поломки’ [17, III, с. 162]. З цією ж семантикою лексема *п’ідгерст’а* у різних фонетичних варіантах функціонує в поліських (*надгейстра*, *пудгейстра*), закарпатських (*підгайстер*), середньонадніпрянських (*підгерце*) говірках; назва *надгерац* ‘залізний гак, що притягує шворінь до тройні’ відома в білоруській мові, її

вважають запозиченням із польської мови: *podgierty* ‘обручі, що приєднують полудрабки в драбинястому возі до кінців задніх спиць’ [15, IV, с. 390]. Слово *n'ǐdʒe(i)rst'a* в досліджуваних говірках Черкащини виявляє ширшу семантичну структуру, його засвідчено зі значеннями ‘поперечний брус на задньому кінці передніх спиць, що допомагає підтримувати горизонтально сніці і дишель’, ‘залізний стрижень, що скріплює задню частину воза з розворою’, що репрезентує внутрішньотематичні зв'язки.

ДО «тяга» вплинула на розрізнення лексем *ʎdiʂel* і *ʎi'ʎa* (Кв), остання з яких функціонує у фонетичному варіанті *ʎi'ʎa* (В). Ці лексеми репрезентують опозицію сем ‘дишель воза при кінній упряжці’ : ‘дишель гарби’. Це розрізнення виявлене лише в говірці с. Квітки, тоді як у говірці с. Валява лексеми *ʎdiʂel* і *ʎi'ʎa* є синонімами. Номен *ʎi'ʎe* ‘дишель у воловому возі’ засвідчений у бойківських говірках [22, I, с. 125], відомий він і в гуцульському діалекті *ʎi'ʎa*, *ʎi'ʎe* ‘тс’ [20, с. 38].

До мікрогрупи найменувань скріплювальних елементів воза належать репрезентанти сем ‘залізний гак на кінці дишля, де укріплюються нашільники’ – *roz's'iʂka* (Кв), *roz's:oʂka* (В); ‘валок, до якого прикріплюють посторонки в упряжці’ – *ʎorʂik* (Кв, В). Залежно від матеріалу виготовлення орчики бувають дерев'яні або металеві, проте реалії розрізняються лише у свідомості інформантів, а в мовленні така опозиція не реалізована. Так само не репрезентоване в мовленні носіїв обох досліджуваних говірок протиставлення назв однієї з двох жердин, прикріплених кінцями до передньої частини воза. Незалежно від матеріалу і способу виготовлення цю реалію позначають фонетичними варіантами *gol'obl'a* (Кв), *gal'obl'a* (В). Номен *голобля* відомий у білоруській мові – *аглобля*, російській – *оглобля*, польській – *holobla*, ч. ст. *ohlobně* пов'язане з *globa* «жердина»; форму *голобля* вважають утвореною з ближчої до первісної *оголобля* (<*оглобля*) із вторинним повноголоссям [15, I, с. 550].

Мікропарадигму назв деталей ходової частини гужового транспорту репрезентують лексеми на позначення елементів рухомих частин воза. Вони також різняться за формою, призначенням, матеріалом виготовлення, однак у мовленні ці відмінності не реалізовані. Сема ‘міцна дерев'яна опора, що зв'язує вісь воза, прикріплюючись до полудрабка’ у досліджуваних говірках Черкащини представлена лексико-словотвірними варіантами *l'uʂn'a* (Кв, В), *ʎ'uʂka*, *ʎ'uʂen* (В). Лексико-словотвірні зв'язки між компонентами аналізованої мікропарадигми засвідчують репрезентанти семи ‘ремін, кільце, яким прив'язують люшню до полудрабка воза’ – *nal'uʂen* (Кв, В), *nal'uʂka* (В). Похідні від кореня *-l'uʂ-* виявляють лексико-семантичні паралелі з іншими говірками української мови – бойківськими *l'uʂn'a* ‘залізна частина люшні, яка закладається на вісь’, ‘підпора задньої ручиці’ [22, I, с. 423], *nal'uʂen* ‘мотузка з лика, яка зв'язує драбину воза з люшнею’ [22, I, с. 470], гуцульськими *l'uʂn'a* ‘частина воза’ [20, с. 117]; відомі вони й у польській, чеській та німецькій мовах [15, III, с. 332].

Мікрогрупу назв нерухомих елементів ходової частини гужового транспорту утворюють репрезентанти семи ‘дерев'яна розвилка в задку воза, між якою лежить розвора’. ДО «різновид воза» вплинула на розрізнення найменувань *n'it:oka* : *s'niʂ'a* (Кв), *n'it'porʂka* : *s'niʂ'a* (В), що виявляють опозицію сем ‘дерев'яна розвилка в задку будь-якого воза’ : ‘розвилка в задку кінного воза’. За ДО «призначення» та «розташування» назви *n'it:oka*, *s'niʂ'a*, *n'it'porʂka* утворюють відповідні опозиційні пари *pe^uredn'a n'it:oka* : *ʎadn'a n'it:oka*; *pe^uredn'a s'niʂ'a* : *ʎadn'a s'niʂ'a*; *pe^uredn'a n'it'porʂka* : *ʎadn'a n'it'porʂka*. Аналізовані найменування відомі й іншим говіркам української мови, зокрема бойківським (*n'it:oka*, *n'it'porʂka*, *n'it:oka* ‘дерев'яна вісь воза’, ‘вісь воза’, ‘розвора’, ‘задні сніці’ [22, II, с. 76]), закарпатським (*s'n'iʂi*, *ʂn'iʂi* ‘розвилка в задку воза’ [15, V, с. 334]); назва *s'niʂ'a* засвідчена з тим же значенням в інших слов'янських мовах – білоруській, російській, польській, чеській, словацькій [15, V, с. 334]; фіксує її також Б. Д. Грінченко: «сніца, часть экипажа, куда вкладывается дышло» [17, IV, с. 161].

Окрему мікрогрупу серед найменувань деталей і частин гужового транспорту утворюють назви елементів коліс. Сема 'середня частина колеса у возі з отвором для осі та гніздами для спиць' репрезентована в досліджуваних говірках лексемами *маточина* та *с'тупиц'а*. Вони функціонують як лексичні дублети і не виявляють ніякої семантичної чи стилістичної диференціації. Слово *маточина* 'колодка колеса' засвідчене в бойківському діалекті [22, I, с. 434], польське *matoczyna* 'тс' [15, III, с. 414]. Зауважимо, що лексикографічні джерела II пол. XIX – поч. XX ст. фіксують номен *маточина* 'ступица въ колесѣ' [17, II, с. 411] з подібною семантикою, а от найменування *с'тупиц'а* репрезентує сему 'дерев'янная ловушка для звѣрей' [17, IV, с. 223], яка відома й бойківським говіркам 'капкан на лисиць' [22, II, с. 263].

Сема 'металева втулка в середині маточини колеса' в досліджуваних говірках репрезентована лексемою *букиа* (Кв) та її фонетичним варіантом *бухиа* (В). Вважають, що слово запозичене через польське чи російське посередництво з німецької мови, функціонує в російській, білоруській мовах – *букса* 'втулка, металева коробка з підшипником, що передає тиск вагона, паровоза тощо на вісь колеса', у польській *buksa* 'металева трубка, прикріплена до кінця осі' [15, I, с. 288].

Для номінації спиці в колесі воза в досліджуваних говірках функціонує номен *с'тупиц'а* // *ш'тупиц'а*, який виявляє багатозначність, позначаючи, крім зазначеної, ще й сему 'в'язальна спиця'. За матеріалом виготовлення й розміром вони відмінні, однак розрізнення існує лише у свідомості інформантів. Сема 'обідок на маточині колеса, біля спиць' репрезентована лексемами *рихва* / *об'ід* / *обруч*. Слова *об'ід* : *обруч* у досліджуваних говірках є полісемічними й представлені семами-опозитами 'обід колеса' : 'обруч бочки'; 'спортивний обруч': *об'ід на колесо* / *а обруч т'іл'ки на бочку* (Кв). Причому лексичним дублетом слова *об'ід* 'обід колеса' є лексема *шина* (Кв); поєднання ДО «матеріал виготовлення» і «спосіб виробництва» спричинила опозицію *об'ід* 'обід дерев'яного колеса' : *шина* 'обід металевого колеса промислового виробництва' (В).

Сема 'заколесник, стрижень, кілочок або цвях, який вставляється із зовнішньої сторони колеса у вісь, щоб не спало колесо' репрезентована лексемами *загв'іздок* // *ст'рижен* (Кв), *ст'рижен* // *с'топор* (В), що функціонують як лексичні дублети і не виявляють ніякої семантичної або стилістичної диференціації. Натомість найменування гайки на кінці осі воза, яка притримує колесо, у досліджуваних говірках неоднакові. ДО «різновид воза» спричинила опозицію сем *л'уш'н'а* 'гайка на кінці осі парокінного воза, яка притримує колесо' : *гайка* 'гайка на кінці осі однокінного воза, яка притримує колесо' (Кв). У говірці с. Валява Городищенського р-ну такої опозиції не виявлено, сема 'гайка на кінці осі воза, яка притримує колесо' представлена лексемою *гайка*. Як засвідчує матеріал дослідження, найменування *л'уш'н'а* в досліджуваних говірках полісемічне: складники його семантичної структури 'гайка на кінці осі парокінного воза, яка притримує колесо', 'міцна дерев'яна опора, що зв'язує вісь воза, прикріплюючись до полудрабка' виявляють внутрішньотематичні зв'язки.

Важливими складниками транспортної лексики, що належать до досліджуваної мікрогрупи як компоненти єдиної ідеографічної сфери, є найменування засобів для захисту від забруднення ходової частини воза, змащування елементів коліс, зберігання мастильних матеріалів. Так, сема 'металева накладка на осі воза, що запобігає запиленню і витоку мазі' репрезентована словами *тириринка* (Кв; лексема відома інформантам старшого віку), *тил'ник* (В). Реалії, позначувані цими лексемами, різні за розміром, але ця відмінність існує лише у свідомості носіїв говірок й у мовленні не виявлена. Слово *тил'ник* мотивують номеном *тил* (за функцією – захищати від пилу), лексема *тириринка*, можливо, є звуконаслідувальним утворенням, пор. білоруське *тарапра* «барабанний бій» [15, V, с. 572]. Однотипно в обох говірках репрезентована сема 'посудина для коломазі' – лексемою *квас'ниц'а*, яка відома респондентам старшого й середнього віку: *квас'ниц'а* / *це ко'робка із сал'ідол'ом і квачем* / *йаким ма'жут'ос'ки* (Кв). Можливо, це найменування – семантичний регіоналізм; похідні від псл. *kvasъ* «киснути» широківідомі

в говірках української мови, в інших східно- й південнослов'янських мовах, однак усі вони пов'язані з назвою процесу квашення чи його результатом [15, II, с. 416]. У лексикографічних джерелах кінця XIX – початку XX ст. назва *квасниці* засвідчена зі значеннями «ди́ке яблуко», «гуслянка» [17, II, с. 231].

У говірці с. Квітки Корсунь-Шевченківського р-ну ДО «спосіб виготовлення» (промисловий / саморобний) спричинила опозицію *сал'їдол* 'мазь для коліс промислового виробництва' : *ма'вот* 'саморобна мазь для коліс'; у говірці с. Валява Городищенського р-ну лексеми *ма'вот* // *сал'їдол* // *їд'огот* 'мазь для коліс' функціонують як синонімічні, без будь-якої семантико-стилістичної диференціації. Слово *сал'їдол*, що є запозиченням з французької мови, відоме в російській (*солидол*), білоруській (*салідол*) мовах [15, V, с. 347]; *їд'огот* (остаточно не з'ясованої етимології) – у російській, білоруській, польській, словацькій, чеській мовах [15, II, с. 154]. Припускаємо, що номен *ма'вот* 'саморобна мазь для коліс', засвідчений у мовленні представників лише старшого покоління, є архаїчним регіоналізмом: він відомий з неясними семантикою й походженням у російській, білоруській, польській і словацькій мовах [15, V, с. 501]; однак ґрунтовних висновків щодо функціонування цієї лексеми, як і багатьох інших, репрезентованих у цій статті, зробити не можемо з причини фрагментарного представлення аналізованого сегмента лексики в наявних лінгвогеографічних і лексикографічних працях.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, аналізований сегмент лексики є розгалуженою системою, утвореною окремими мікрогрупами, в основі яких лежать парадигматичні відношення. Він репрезентований найменуваннями, активно використовуваними в мовленні представників різних поколінь і відомими в сучасній українській літературній мові; номенами, що зазнають архаїзації й знані здебільшого старшими респондентами. Лексичний матеріал засвідчує варіативність лексики й активні семантичні процеси (збереження значень давніх найменувань, модифікація, розширення та звуження семантики окремих лексем), що відбуваються в межах ТГЛ найменувань транспорту і його частин у говірках с. Квітки Корсунь-Шевченківського р-ну й с. Валява Городищенського р-ну Черкаської обл. на тлі українського діалектного континууму та літературної мови.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо в дослідженні найменувань транспорту в усіх говірках Черкащини.

Список використаної літератури

1. Масленникова Л. И. Из полесской терминологии транспорта / Л. И. Масленникова // Лексика Полесья : Матеріали для полесского диалектного словаря. – М. : Наука, 1968. – С. 161–192.
2. Никончук М. В., Никончук О. М. Транспортна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – К. : Наук. думка, 1990. – 292 с.
3. Сердега Р. Л. Назви традиційних сухопутних транспортних засобів у центральноріччянських говірках / Р. Л. Сердега // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна : Філологія. – 2008. – № 798. – Вип. 53. – С. 42–45.
4. Шкурко Г. Назви традиційних видів транспорту і його частин у закарпатських говірках / Г. Шкурко // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2014. – Вип. 19. – С. 125–130.
5. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1960. – 107 с.
6. Варченко І. О. Лексика на означення двоколісного веза / І. О. Варченко // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : Тези доповідей і повідомлень XV Республіканської діалектологічної наради. – Житомир : Житомирська облітипографія, 1983. – С. 182–184.
7. Дзендзелівський Й. О. Назви сільськогосподарських знарядь та їх частин у говорах Закарпатської області / Й. О. Дзендзелівський // Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Філологія. – Ужгород, 1959. – С. 41–69.
8. Краєвська Г. П. Полісько-подільські паралелі в лексиці народних ремесел / Г. П. Краєвська / Волинь–Житомирщина // Історико-філологічний збірник з регіональних проблем [відп. ред. В. Мойсієнко, В. Єршов]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – № 22 (II). – С. 136–141.
9. Довгопол С. Ф. Картографування назв возів за їх функціями в Атласі української мови / С. Ф. Довгопол / Українська лінгвістична географія. – К. : Наук. думка, 1966. – С. 24–29.

10. Глушко М. Санний транспорт поліщуків: джерела, походження, етапи розвитку / М. Глушко // Вісник Львівського університету. Серія : Історія. – Львів, 2008. – Вип. 43. – С. 217–257.
11. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк. – Прага, Укр. громад. вид. фонд, 1916. – 354 с. (Перевидання : К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
12. Остап Н. Л. Назви засобів пересування у пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII століть / Н. Л. Остап // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 44–55.
13. Гонтар Т. О. Транспорт / Т. О. Гонтар // Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 157–163.
14. Атлас української мови. – В 3 т. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984.
15. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982–2012.
16. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко. – Одеса, 1958. – 78 с.
17. Грінченко Б. Д. Словник української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996–1997. – Т. I–IV.
18. Паламарчук Л. С. Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки Вчорайшенського р-ну Житомирської області / Л. С. Паламарчук // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 6. – К. : АН УРСР, 1958. – С. 22–36.
19. Мельничук О. С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівка (Кодимський р-н, Одеська обл.) // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 2. – К., 1952. – С. 67–98.
20. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.
21. Щербина Т. В. Ареалогія середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя: монографія / Т. В. Щербина. – Черкаси : Видавець Андрощук П. С., 2009. – 348 с.
22. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1. А–Н. – 495 с., Ч. 2. О–Я. – 515 с.

References

1. Maslennykova, L. Y. (1968). From Polesye's transport terminology. *Vocabulary of Polesye: Materials for Polesye's dialect dictionary*. Moscow: Nauka (Science) (in Russ.)
2. Nykonchuk, M. V., Nykonchuk, O. M. (1990). Transport vocabulary of right-bank of Polesye in the system of East Slavic languages. Kyiv: Naukova Dumka (Scientific Thought) (in Ukr.)
3. Serdeha, R. L. (2008). Names of traditional land transport in dialects of Central Sloboda. *Bulletin of Kharkiv National University of Vasyl Karazin: Philology*. Vol. 53, no. 798, pp. 49–53 (in Ukr.)
4. Shkurko, H. (2014). Names of traditional kinds of transport and its parts in Transcarpathian dialects. *Current problems of linguistics and literature*. No. 19, pp. 125–130 (in Ukr.)
5. Vashchenko, V. S. (1960). Dictionary of Poltava dialects. Kharkiv: Publishing office of Kharkiv University (in Ukr.)
6. Varchenko, I. O. (1983). Vocabulary to denote the two-wheeled cart. *Structure and development of Ukrainian dialects at this stage: Abstracts and reports of XV Republican dialectological meeting*. Zhytomir: Regional printing-office (in Ukr.)
7. Dzendzelivskyy, Y. O. (1959). Names of agricultural implements and their parts in the dialects of the Transcarpathian region. *Scientific notes of Uzhgorod University*. Chapter: Philology. Uzhhorod (in Ukr.)
8. Krayevska, H. P. (2010). Polesye-Podolsk parallels in vocabulary crafts. *Historical and Philological collection of regional issues*. Zhytomir: Publishing office of Zhytomir National University of Ivan Franko. No. 22, pp. 136–141.
9. Dovhopol, S. F. (1966) Mapping names carts for their functions in Atlas Ukrainian language. *Ukrainian linguistic geography*. Kyiv : Naukova Dumka (Scientific Thought) (in Ukr.)
10. Hlushko, M. (2008). Sledge transport of Polishchuks: source, origin, development stages. *Bulletin of Lviv University*. Chapter: History. Lviv, No. 43, pp. 217–257 (in Ukr.)
11. Vovk, Khv. (1995). *Studies of Ukrainian Ethnography and anthropology*. Praha: Ukrainian Public Publishing Foundation (in Ukr.)
12. Ostash, N. L. (1991). Names of vehicles in the Ukrainian language monuments of XVI – early XVII centuries. *Ukrainian language in historical and areal aspects*. Kyiv: Naukova Dumka (Science Thought), pp. 44–55 (in Ukr.)
13. Hontar, T. O. (1987). *Huzul: Historical and ethnographic research*. Kyiv: Naukova dumka (Science Thought), pp. 157–163 (in Ukr.)
14. *Ukrainian Atlas*. Volume 1. (1984). Polesye, Middle Dnieper and adjacent lands. Kyiv: Naukova dumka (Science Thought) (in Ukr.)
15. *Etymological Dictionary of the Ukrainian language* (1982–2012). Ed. Redkol. O., Melnychuk. Kyiv: Naukova dumka (Science Thought) (in Ukr.)
16. Moskalenko, A. A. (1958). *Ukrainian Dialectal Dictionary of dialects of Odessa Oblast*. Odessa, 1958.

17. Grinchenko, B. D. (1996–1997). *Dictionary of the Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (Science Thought) (in Ukr.)
18. Palamarchuk, L. S. (1958). Dictionary of specific dialects of the village Musiyivka, Vchorayshensky district, Zhytomyr region. *Lexicographical newsletter*. Vol. 6. Kyiv: USSR (in Ukr.)
19. Melnichuk, O. S. (1952). Dictionary of specific dialects of the village Pisarevka, Kodymsky district, Odessa region. *Lexicographical newsletter*. Vol. 2. Kyiv, 1952 (in Ukr.)
20. *Huzul dialect. A brief dictionary*. (1997). Ed. J. Zakrevska. Lviv: Institute of Ukrainian Studies of Ivan Kryp'yakevych National Academy of Science of Ukraine (in Ukr.)
21. Shcherbyna, T. V. (2009). *Areology of Medium Dnieper and Steppe borderlands*. Cherkasy: Publisher Androshchuk P. S. (in Ukr.)
22. Onyszkiewicz, M. J. (1984). *Dictionary of Boiko dialects*. Kyiv: Naukova dumka (Science Thought) (in Ukr.)

SHCHERBYNA Tetiana Vasylivna,

Candidate of Philology, Associate Professor of Ukrainian linguistics and applied linguistics

Cherkasy National University of Bohdan Khmelnytskyi

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

KHALUPINSKYI Serhiy Yevstakhiyovich,

Editor in chief of «Accent»

e-mail: chk2002@ukr.net

NAMES OF ELEMENTS AND PARTS OF A CARTAGE IN DIALECTS OF CHERKASY REGION

Abstract. Introduction. In lexical microsystem of Ukrainian dialects, vocabulary to describe vehicle and its parts takes one of the first places. It is numerous in number, it is of extensive composition, commonly-used and closely linked to the life and culture of its speakers. According to the analysis of scientific literature, these names have been the subject of diverse research, but there is no detailed and systemic study of dialects of Cherkasy region. This is the scientific novelty and thematic justification of our research.

Purpose. The purpose of this article is to make a comprehensive analysis of elements and parts of a cartage, find out the structure, particular features of the systemic organization, the origin and functioning of such names in dialects of Cherkasy region.

Results. Names of transport and its parts build a rich lexical-semantic subsystem that includes several lexico-semantic group (LSG) with diverse structural organization. Complex and extensive microgroup of the names of a cartage in the studied dialects represent lexemes to indicate: 1) the vehicle body and its parts; 2) traction unit; 3) undercarriage of a cartage. The general model of studied microgroups of the vocabulary reflects differentiation of analyzed nominations on ground of «purpose», «position» and «material of construction». Modelling of semantic structure of a studied vocabulary shows that the majority of lexemes assigned to one denotatum, but a lot of words belong to several LSG that make them meaningful. The feature of functioning of some lexemes is partial overlapping of semantic fields.

In the process of lexical and semantic analysis of names of transport, its elements and parts, we found out such types of changes in the lexical system of studied dialects of Cherkasy region: increasing number of representants of a seme due to the emergence of new realities or modification of common names of denotatum; disappearance of certain lexemes; archaization of names used for the denotation, which fell out of use. Analyzed lexemes are certified in lexicographical sources of the late nineteenth – early twentieth century, dialect dictionaries of Ukrainian and other languages. In our research it is also stated etymology of names, identified set of functional activity of detected representants.

Originality. In the paper it is first analyzed semantics, structure, phonetic and word-building variation, the dynamics of names of elements and parts of a cartage in dialects of Cherkasy region.

Conclusion. The analyzed segment of the vocabulary is represented by the names that are commonly-used by the speakers of different generations and are known in modern Ukrainian literary language. Lexical material demonstrates variability of the vocabulary and active semantic processes (storing a value of old items, modification, generalization and specification of meaning of individual lexemes). Names of elements and parts of transport – nomination of important realities for native speakers of Ukrainian dialects – form a holistic view of development not only of individual segments of vocabulary, but dialect and language in general.

Keywords: names of transport and its parts, dialects of Cherkasy region, thematic group of vocabulary, lexico-semantic group, distinctive feature, ground for nomination.

Надійшла до редакції 09.11.16

Прийнято до друку 12.12.16